

К. С. Потічка

*Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара***ЖІНОЧА ПРИВАТНА БЛАГОДІЙНІСТЬ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Висвітлено жіночу приватну благодійність у 1914–1917 рр. Досліджено види філантропічної діяльності, визначено роль представниць імператорської родини в поширенні ідеї допомоги нужденним.

Ключові слова: філантропія, «Всеросійський союз установ, товариств і діячів з громадського і

приватного піклування», Комітет Великої княжни Тетяни Миколаївни, Всеросійське товариство здоров'я імператриці Олександри Федорівни, дамські комітети.

Потицкая Е. С. Женская частная благотворительность в годы Первой мировой войны.

Освещена женская частная благотворительность в 1914–1917 гг. Исследованы виды филантропической деятельности, определена роль представительниц императорской семьи в распространении идеи помощи нуждающимся.

Ключевые слова: филантропия, «Всероссийский союз учреждений, обществ и деятелей по общественной и частной заботе», Комитет Великой княжны Татьяны Николаевны, Всероссийское общество здоровья императрицы Александры Федоровны, дамские комитеты.

Potitska K. S. Women's private charity during the First World War.

Outlined directions of charitable work of women during the 1914–1917. Among them – the primary care front, the organization of various medical institutions to assist the wounded, the opening of educational institutions for children of soldiers, orphans homes, military and moral support material and financial assistance to their families. The role of representatives of the royal family in spreading the idea of outreach. It is shown that charity in Empire encompassed all strata of society and various government authorities. It should be noted that the trend towards philanthropy in human society developed among ordinary working women. They produced materials, garments for

hospitals. The intensity and volume of donations were directly related to the welfare of the population, which in turn is directly dependent on the political and economic situation in the country. Note that the military defeat of the Russian army at the front also influenced by the level of charitable activity in the rear and causing a proportional decrease in the size of various donations.

Keywords: philanthropy, “Russian Union institutions, societies and leaders of public and private care” Committee Grand Duchess Tatiana Nikolaevna, All-Russian Society for the health of the Empress Alexandra Feodorovna, ladies' committees.

Ще декілька років тому практично неможливо було навіть уявити, в якій критичній ситуації опиниться Україна після двох десятиліть своєї незалежності. Політична криза 2013–2014 рр. не без підтримки зовнішніх сил поступово переросла у збройний конфлікт і воєнні дії охопили значні території Сходу України. Малочисельні, погано укомплектовані, слабо озброєні підрозділи нашої армії спільно з добровольчими формуваннями стали на захист країни й змогли зупинити просування агресора. Поряд із тим особливо на початковому етапі протистояння захисники відчували гостру нестачу ресурсів для ведення війни через відсутність належних запасів та низький рівень логістики, яка давала відчутні збої в непротій обставці.

У такій ситуації суспільство проявило неабияку активність і наполегливість, оперативно за безпосередньої участі представниць слабкої статі виникла ціла низка різних волонтерських рухів, які прийшли на допомогу й підтримали армійців. За цих обставин доцільно звернутися до історичного досвіду й детальніше вивчити

роль жіноцтва в період воєнної конфронтації. Велика війна перетворилася на потужний каталізатор різноманітних змін і стала відправною точкою багатьох процесів у світовій історії. У вирі цих подій опинилися жінки, які під тиском обставин почали поступово долати сформовані упродовж попередніх століть «рамки комфорту» й постали у суспільстві в принципово новому образі.

З початком Першої світової війни російське самодержавство не змогло швидко перебудувати свою роботу в особливих воєнних умовах, що обернулося низкою гострих проблем. Влада виявилася практично нездатною організувати чітку й ефективну систему надання допомоги солдатам та їхнім сім'ям, що опинилися в украй важкій ситуації. Від війни також страждала значна частина цивільного населення, багато людей були вимушені кидати своє житло й шукати кращого життя в іншій місцевості. Ці проблеми не залишалися не поміченими активними представницями суспільства, які енергійно взялися за благодійну діяльність. Так сталося, що питаннями філантропії

переважно й активно займалася жіноча половина населення.

Метою цієї статті є розкриття основних напрямів благодійної діяльності російського жіноцтва періоду Першої світової війни.

Узагальнюючої праці з даної проблеми не існує, але окремі її аспекти досліджувалися істориками й відображені у відповідних публікаціях. Так, наприклад, російські науковці Є. Д. Борщукова [2], О. А. Курсеєва [9], П. І. Ликошина [10] розкрили особливості й значення приватної благодійності в роки війни, а М. А. Сеніна [16], К. А. Степанова [18], В. Г. Хохлова [19], у свою чергу, охарактеризували філантропічну діяльність дворянства та динаміку відкриття благодійних установ. Проблему організації допомоги сім'ям військових і місцевому населенню частково досліджували Н. Л. Пушкарьова та П. П. Щербинін [13].

Під час Першої світової війни майже в усіх країнах-учасницях добродійність набула широкого розмаху. Необхідно зазначити, що благодійність як термін має досить широку інтерпретацію, але в її основі міститься безкорисливе надання допомоги тим, хто її потребує. В Російській імперії благодійність вважалася шанованим заняттям. Зачинателькою створення жіночих комітетів із вирішення різного роду благодійних питань стала імператриця Марія Федорівна, яка з 12 листопада 1796 р. почала «начальствувати у справах добродійності» [10, с. 7]. На рубежі XIX–XX ст. добродійність в Росії набула широкого розмаху й самобутньої форми. Так, у 1909 р. виник «Всеросійський союз установ, товариств і діячів з громадського і приватного піклування», який згодом ініціював проведення двох загальноросійських з'їздів діячів добродійності (1910 та 1914 рр.) [17, с. 18]. Існувало декілька найбільш поширених видів приватної благодійності: релігійна, аристократична і змішана. Слід зазначити, що на цьому етапі в роки Першої світової війни благодійністю займалися представники різних верств населення, серед яких були титуловані особи, приватні діячі, люди різних вікових категорій, які не залишались осторонь цих процесів. З початком воєнних дій загострилося безліч соціальних проблем, пов'язаних перш за все з потребами фронту в медичному обслуговуванні, нестачі у забезпеченні обмундируванням армії та фінансуванням сімей військових.

Члени імператорського дому Романових розпочали активну діяльність щодо вирішення такого роду питань. 14 вересня 1914 р. запрацював Комітет Великої княгині Тетяни Миколаївни, який спрямовував свою роботу на надання допомоги постраждалим від воєнних дій. Уповноважений Комітету В. Фермор слідкував за виконанням розпоряджень, надходженням і використанням коштів організації [25, арк. 27]. Комітет мав на-

лагоджені зв'язки з представниками різних груп біженців. Навесні 1917 р. у Катеринославі та в інших губернських центрах активно обговорювалося питання щодо проведення виставки про життя і побут біженців. У Виставковий Відділ Комітету надсилалися різні вироби біженців (картини, гончарні, текстильні вироби) і матеріали, здатні змалювати «в усій красі» життя біженців з моменту їх вимушеного виселення з місць проживання [11, с. 1]. Перший перепис біженців у Російській імперії організував Тетянинський комітет, який станом на 20 грудня 1915 р. фіксував 2 706 309 біженців [14, с. 11].

У цій доволі складній обстановці комітет опікувався їх розселенням, за його участі виникла й почала більш-менш ефективно діяти мережа притулків, працювали пункти роздачі їжі, надавалася посильна допомога в земських і міських медичних установах, велика увага в роботі комітету приділялася забезпеченню одягом і взуттям. Комітет дбав про дітей біженців, яким надавалася можливість продовжити навчання, а дорослим сприяли працевлаштуванню. Вказані заходи певним чином сприяли покращенню матеріального становища цих людей, дозволяючи частині з них адаптуватися в місцевий соціум. Але поступово з погіршенням ситуації на фронті, наростанням негативних явищ в економічному і політичному житті Російської імперії, спостерігається згорання державного фінансування програм надання допомоги біженцям. Безумовно, усе це негативно відбилося на житті евакуйованих.

10 січня 1915 р. розпочав роботу Особливо уповноважений комітет Великої княгині Марії Павлівни з постачання хворих та поранених воїнів теплим одягом. Велика княгиня Ксенія Олександрівна діяла від імені Червоного Хреста, збираючи пожертви для поранених [2, с. 63]. Велика княгиня Ольга Олександрівна відправляла в діючу армію посилки з найнеобхіднішими речами – теплою одежею, цукром, тютюном [16, с. 4]. На момент Брусилівського прориву і переповнення Євгенівського лазарету пораненими Ольга Олександрівна вступила в суперечки з настоятелем храму св. Миколая, який не поспішав допомагати в справах милосердя і добродійності та виділяти приміщення під палати для поранених солдатів, на чому наполягала благодійниця [27, арк. 41]. У 1915 р. під особистою опікою Марії Федорівни активно діяв Харківський комітет допомоги сліпим воїнам, члени якого проводили благодійні акції з продажу «квітки милосердя» на вокзалах Харкова, Києва та Петрограда [21, арк. 58]. Активними учасниками цієї акції стали місцеві панянки, які опікувалися справами комітету.

10 травня 1915 р. почало діяти Всеросійське товариство здоров'я імператриці Олександри

Федорівни, яка особисто й очолила цю благодійну роботу. За спогадами П. Жил'яра вона «не роздумуючи витратила свої сили з тим запалом і пристрастю, які вносила в усі свої починання» [6, с. 24]. Це товариство мало свої відділення в усіх губерніях Російської імперії. У залежності від виконуваних функцій відділення мали різні призначення: складське відділення – для збору речей, продуктів і матеріальної допомоги військово-службовцям, медичне складське відділення – опікувалося збором медичних інструментів і пожертвуваннями на відкриття нових госпіталів.

Уже з початку воєнних дій складське відділення її Величності государині імператриці Олександри Федорівни під головуванням пані Сухомлинової розпочало збір пожертвувань на усіх вокзалах, станціях та навіть у вагонах. Відбувалося це шляхом носінням кухлів пожертвування, а також їх встановленням з метою збору грошових коштів на медичне устаткування для нових евакуаційних пунктів [20, арк. 69]. Олександра Федорівна особисто опікувалася створенням Царськосільського евакуаційного пункту, до складу якого належало 85 лазаретів. Близько 20 санітарних потягів, названих іменами членів царствених осіб, обслуговувало ці лазарети [19, с. 104]. Потяги здійснювали доставку поранених із фронту. Така активна діяльність титулованих осіб сприяла й стимулювала подальший розвиток руху благодійності в Російській імперії.

Панянки верхньої ланки суспільства поволи включалися в благодійну діяльність, яка швидко стала модною. Приватна добродійність у країні мала глибоке коріння й традиції. Звісно, підвищення активності відбувалося у неспокійний для країни час. Прикладом цього може слугувати пожертвування в сумі 200 руб. бідним сім'ям запасних нижніх чинів, призваних на дійсну службу пані Ільнецької в роки російсько-японської війни [23, арк. 4].

З відома членів дворянських комітетів запроваджувалися додаткові збори. На початку Першої світової війни вони склали 2,5 коп., а до кінця досягали рівня 5 коп. з однієї присутньої на зборах особи [9, с. 30]. Так, Саратовські дворянські збори зібрали на допомогу військовослужбовцям близько 25 тис. руб. на облаштування прифронтових госпіталів. На початок війни ці ж дворянські збори у своєму розпорядженні мали 141 тис. руб., з яких відразу ж на допомогу військовим відправили 75 тис. руб. Під час Першої світової війни благодійність мала найрізноманітніші форми – збір пожертвувань, створення опікунських закладів, добродійних товариств та різних союзів. Більшість дворянок вважали за честь брати участь в організації зборів пожертвувань у комітетах імператорських осіб. Так, у власному будинку Є. Третякової був відкритий один із складів ім-

ператриці Марії Федорівни, куди щодня з 10 до 17 год. надходили теплі речі, які згодом відправлялися на фронт [2, с. 64]. Також у підпорядкованому Марії Федорівні товаристві опікувались відкриттям приватних госпіталів. Так, 19 вересня 1914 р. почав діяти Госпіталь імені графині О. М. Толдчей, повністю обладнаний на її кошти, в якому працювали виключно жінки [28, арк. 7].

До подібних установ належав Обухівський лазарет імені М. Н. Гербень, яким керувала О. Долгорукова. Цей заклад діяв під прапором Червоного Хреста [28, арк. 3], що надавало певні пільги, але разом із тим за його діяльністю уважно слідкували уповноважені організації. Відомі випадки, коли дворянки брали на себе відповідальність за збирання пожертвувань, але нерідко ці зобов'язання вони перекладали на своїх помічників. Наприклад, у Кременчуцькому товаристві зі збору теплих речей на потреби війни посаду голови займала дружина Кременчуцького Голови Дворянства пані Диздєрьова, яка практично не відвідувала комітет. Незважаючи на те, що усі основні документи завізовані офіційною очільницею, його справами займалася пані Казиній [22, арк. 58].

Слід звернути увагу на те, що стихійні форми пожертвувань для солдатів російської армії проходилися за допомогою кухлевих зборів і підписних листів. Кухлеві збори, про які вже йшлося, були церковні, світські та мирські. Для проведення добродійної справи комітет видавав тимчасове посвідчення, яке надавало право збирати пожертви тільки з міського населення, оскільки на селян воно не поширювалося. Посвідчення нерідко вивішували на дверях монастирів або училищ, повідомляючи у такий спосіб про те, що в даному закладі проводиться прийом грошей, їжі, теплих речей [22, арк. 58].

Під час проведення подібних благодійних заходів переважно продавалися сувеніри або квіти. Кожен, хто купував таку квітку, опускав гроші в опечатаний кухоль, після наповнення якого уповноважений зі збору коштів відвозив їх у відповідні благодійні організації [20, арк. 216]. Мали місце випадки, коли такі посвідчення зникали з дверей освітніх закладів.

В організації збору пожертвувань, лєвова частка яких призначалася військовим, активну участь брали жіночі громадські організації. Так, наприклад, 8 вересня 1915 р. проводився збір коштів на пасажирських потягах Харківським Дамським комітетом з надання допомоги хворим і пораненим воїнам [21, арк. 117]. Водночас Комітет з відкриття «Дня ромашки» проводив збір коштів на вокзальній площі, але без права здійснювати свою діяльність безпосередньо в потягах [21, арк. 70].

Така робота проводилася й надалі. 15 березня 1916 р. Жіночий комітет Ростовського повіту

проводив збір коштів для подарунків солдатам, в якості яких придбали 15 пудів тютюну [18, с. 94]. Такі комітети робили зазвичай адресну допомогу, постійно опікуючись окремими армійськими частинами, нерідко вдаючись до ретельної перевірки кошторисів з метою не допустити витоку грошей на незазначені цілі [2, с. 64].

Деякі товариства переймалися вирішенням проблем біженців. Полтавський жіночий Комітет товариства охорони здоров'я єврейського населення, наприклад, проводив збір коштів по центральній вулиці міста та теплих речей 20–26 вересня 1916 р. для надання допомоги біженцям [4, арк. 11].

Ще одна сфера діяльності жіночих благодійних організацій і приватних осіб – надання допомоги сім'ям військовослужбовців. Затяжний характер війни, яка поставила в круте становище солдатські сім'ї, напругу позначився на рівні життя всього населення країни. 25 червня 1912 р. був ухвалений закон «Про піклування нижніх військових чинів і їх сімейств», проте розмір допомоги не покривав усіх витрат сім'ї, що залишилася без годувальника. До того ж не всі солдати знали про цей закон, а відповідно не зверталися в інстанції по передбачену допомогу [13, с. 149]. Жінки, які залишалися без годувальника, були вимушені влаштуватися на роботу, але їхня заробітна плата поступалася чоловічій, а кількість виконаної роботи та режим праці не відрізнялися. З метою благодійності 25–26 квітня 1915 р. дозволялося продавати квіти милосердя на користь Комітету «Охорони материнства, дитинства і краплі молока». Створення цього закладу ініціював Микола II з метою зменшення дитячої смертності в Російській імперії [21, арк. 60]. Зібрані кошти спрямовувалися на допомогу молодим матерям, закупівлю вакцини для щеплення новонароджених, відкриття притулку матері й дитини, відкриття молочних кухонь тощо.

«Російське товариство захисту жінок», покликане надавати міжнародну і всеросійську матеріальну і моральну допомогу усім знедоленим, узяло під свою опіку сім'ї призваних на військову службу запасників і ополченців. Особлива допомога надавалася дружинам воїнів, чий шлюб не мав документального підтвердження (другий шлюб, співмешкання) і юридично не визнавався. З масштабним призовом чоловіків на війну жіноча праця поступово розширюється практично в усіх галузях діяльності (кондукторки, стрілочниці, робітниці заводів). Діти з ранку до ночі залишаються без нагляду. На 1 серпня 1915 р. при Петроградському опікувстві діяло 739 постійних притулків, які приймали 1 125 дітей та 455 ясел, здатних опікуватися 972 малюками. У 1914–1915 рр. на зазначені цілі витратили 500 тис. руб.

Також необхідно відмітити, що у воєнні роки особливу когорту благодійників склали землевласники, які віддавали частину своїх земель під будівництво різних установ. Наприклад, селянин В'ятської губернії Зарин пожертвував 9 дес. своєї надільної землі для облаштування притулку солдатських дітей, за якими доглядали його дружина і доньки [12, с. 197]. Досить велику допомогу надала С. Панакіна, мешканка Павлівської волості, яка пожертвувала 20 дес. чорнозему, 1 тис. руб. і цегли на суму 1 тис. руб. У такий спосіб вона допомогла побудувати школу для дітей Георгіївських кавалерів, а також для сиріт, батьки яких брали участь у війні [8, с. 3].

1 січня 1917 р. Головний інспектор лікарських закладів дозволив у святкові дні проводити для поранених концерти, вистави, але з дотриманням основних вимог: за зміст п'єс, вистав і концертів відповідав старший лікар, а після завершення виступів стороннім особам не дозволялося ходити по палатах і розмовляти з хворими [24, арк. 2]. Потрібно відмітити роботу артистки М. Горленко-Доліної, яка збрала на благодійні цілі більше 100 тис. руб. і разом з трупою «Патріотичних концертів» виїздила на фронтові лінії, виступаючи перед солдатами [15, с. 11]. Подібну роботу проводила також професор консерваторії Т. Шехтохіна, влаштовуючи в госпіталях безкоштовні концерти для поранених із залученням до участі інших діячів театрального мистецтва [24, арк. 82]. Артистка театру В. Пушкарьова-Котляревська особисто відвозила на передову зібрані нею подарунки. Вона була членом Російського жіночого взаємно-благодійного товариства і займалася організацією приватного летючого перев'язувального загону [7, с. 1]. Упродовж 1916 р. було організовано й проведено 28 концертів народної пісні жіночим хором та шість концертів народної пісні у виконанні дитячого хору В. Підласого [26, арк. 356]. Своїми виступами артисти підтримували бойовий і моральний дух армії.

Тенденції до благодійності у жіночому соціумі розвивалися і серед простих жінок-робітниць. Вони виготовляли матеріали, одягу для лазаретів та шпиталів. Члени жіночої організації Москви пошили білизни на «20 санітарних поїздів» [5, с. 3]. Робітниці відмовлялися від оплати своєї праці і 1 тис. руб. надіслали у зворотному напрямку в Петроград, незважаючи на те, що заробітна плата жінок у порівнянні з чоловічою була вдвічі меншою (на 1917 р. середній одноденний заробіток чоловіка складав 4,08 руб., тоді як жінка заробляла 1,87 руб., що практично дорівнювало заробітку підлітка) [3, арк. 199]. Від робітниць промислового сектора не відставали й освітяни. У 1916 р. на Педагогічній раді жіночої гімназії Ю. Селиванової було прийнято рішення щомісячно відра-

ховувати 0,5 % від загальної платні персоналу на користь організації «Братська допомога».

Нерідким явищем була допомога фронту з боку дітей. Журнал «Нива» неодноразово згадував про активну діяльність молодого покоління. У виданні йдеться, зокрема, про семирічну Кіру, яка пожертвувала зі скарбнички всі свої гроші на подарунки солдатам і сама шила для них кисети. В притулку для дітей воїнів запасу восьмирічна Маня працювала майже місяць, щоб отримати двогривенний і відмовлялася від своїх порцій цукру, щоб відправити його солдатам [1, с. 210]. Свою благодійну справу виконали учениці Клиновської жіночої гімназії, які у 1915 р. на Різдвяні свята влаштували для запрошених гостей ялинку. Під час урочистостей були зроблені пожертвування на потреби війни [26, арк. 213].

Більш структуровану допомогу воїнам та їхнім сім'ям надали вчителі й учениці Глухівської жіночої гімназії. Із звітів за 1914–1916 рр. видно, що розмір грошових внесків цього навчального закладу сягнув 8301 руб. 37 коп., а пожертви різними речами оцінювалися на суму 1,2 тис. руб. Мали місце також цільові пожертви, розмір яких склав 698 руб., а сім'ям воїнів зібрали 2,1 тис. руб. Щоб переслати, наприклад, пасхальні подарунки для воїнів ця організація зібрала 455 руб. [26, арк. 325].

Очевидно, що інтенсивність і об'єми пожертвувань перебували в прямій залежності від рівня добробуту населення, який у свою чергу безпосередньо залежав від внутрішньополітичного й

економічного становища в країні. Зазначимо, що воєнні поразки російської армії на фронті також впливали на рівень добродійної діяльності в тилу й спричиняли пропорційне зменшення розмірів різних пожертвувань. Починаючи з 1918 р., благодійність була оголошена ідеологічно шкідливою і була фактично заборонена. Проблеми, вирішенням яких займалися благодійники, в радянській Росії не визнавалися: «Не стало жебраків, інвалідів, бездомних і безробітних».

Таким чином, досліджені матеріали і документи дають можливість окреслити напрями благодійної роботи жінок у період 1914–1917 рр. Серед них – першочергова допомога фронту, організація різних медичних закладів для надання допомоги пораненим, відкриття освітянських закладів для дітей солдат, будинків сиріт, моральна підтримка військових та матеріально-фінансова допомога їхнім сім'ям. Благодійна діяльність в Російській імперії охоплювала всі прошарки суспільства і різні державні інстанції, що забезпечило максимально можливий для того часу рівень її розвитку. Водночас стала очевидною слабкість та низька ефективність державної системи соціального забезпечення, яка виявилася неспроможною в складній обстановці воєнного часу надавати необхідну допомогу усім потребуючим. Особливо на початковому етапі війни на тлі загального патріотичного піднесення суспільство демонструвало в цьому питанні єднання різних представників для вирішення важливих і гострих проблем.

Бібліографічні посилання

1. **Богданов А.** Дети и война / А. Богданов // Нива. – 1915. – № 11. – С. 208–212.
2. **Борщук Е. Д.** Частная благотворительность в России в условиях Первой мировой войны как элемент в выявлении патриотических настроений / Е. Д. Борщук // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 84. – С. 63–65.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 463, оп. 1, спр. 19.
4. Державний архів Полтавської області. – Ф. 971, оп. 1, спр. 2.
5. Женский труд в современной России // Мир женщины. – 1915. – № 3. – С. 8.
6. **Жильяр П.** Император Николай II и его семья. (Петербург, 1905 – Екатеринбург, май 1918 г.) / П. Жильяр // Предисл. С. Д. Сазонова. – Воспроизводство изд.: Вена, 1921.
7. **Краснопольская Т.** Все для войны / Т. Краснопольская // Журнал для женщин. – 1915. – № 20. – С. 4.
8. Крупное пожертвование с. Богатырь Мариупольского уезда // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 4. – С. 4.
9. **Курсева О. А.** Помощь дворянства фронту в годы Первой мировой войны / О. А. Курсева // Актуальные вопросы российской военной истории: мат-лы 23-й Всерос. заоч. науч. конф. – СПб., 2001. – С. 30.
10. **Лыкошин П. И.** Благотворительная Россия / П. И. Лыкошин. – СПб., 1901.
11. От Комитета Ее императорского высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны // Екатеринославская земская газета. – 1917. – № 6. – С. 4.
12. Приюты, ясли в деревнях // Женский вестник. – 1915. – № 11. – С. 197.
13. **Пушкарева Н. Л.** Организация призрения семей нижних чинов в годы Первой мировой войны / Н. Л. Пушкарева, П. П. Щербинин // Журнал исследований социальной политики. – 2005. – Т. 3. – № 2. – С. 147–162.
14. Распределение беженцев по полу, возрасту и национальности // Известия Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны. – 1916. – № 5. – С. 12.
15. **Садовской Б.** Война и русские артистки / Б. Садовской // Синий журнал. – 1914. – № 46. – С. 12.
16. **Сенина М. А.** Истинное милосердие. Великая княгиня Ольга Александровна в деле помощи раненым и увечным воинам в годы Первой мировой войны / М. А. Сенина // Современные проблемы науки и образования. – 2010. – № 6. – С. 4–9.
17. Статистический ежегодник России. 1914 год. – Пг., 1915.
18. **Степанов К. А.** Деятельность Дамского комитета Ростовского уезда. 1914–1918 гг. / К. А. Степанов // Вопросы истории. – 2012. – № 1. – С. 90–101.
19. **Хохлов В. Г.** Гедройц В. И. – старший ординатор царскосельского дворцового госпиталя / В. Г. Хохлов // Пе-

соченский историко-археологический сборник. – Киров. –1997. – С. 60–63.

20. Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 278, оп. 1, спр. 221.
21. Там само. – Ф. 310, оп. 7, спр. 28.
22. Там само. – Ф. 346, оп. 1, спр. 51.

23. Там само. – Ф. 442, оп. 704, спр. 45.
24. Там само. – Ф. 692, оп. 1, спр. 87.
25. Там само. – Ф. 707, оп. 258, спр. 5 а.
26. Там само. – Спр. 39, ч. 1.
27. Там само. – Ф. 719, оп. 1, спр. 413.
28. Там само. – Спр. 646.

References

1. Bogdanov, A., 1915. Deti i voyna [Children in war]. *Niva*, No 11, pp. 208 – 212 (in Russian).
2. Borschukova, E. D., 2008. Chastnaya blagotvoritel'nost' v Rossii v usloviyakh Pervoy mirovoy voyny kak element v vyyavlenii patrioticheskikh nastroyeniya [Private philanthropy in Russia in the First World War as an element in the identification of patriotism]. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena [Proceedings of the Herzen Russian State Pedagogical University]*, No 84, pp. 63 – 65 (in Russian).
3. The State Archives of Dnipropetrovsk region, fund 463, descr. 1, file 19.
4. The State Archives of Poltava region, fund 971, descr. 1, file 2.
5. Zhenskiy trud v sovremennoy Rossii [Female labor in modern Russia], 1915. *Mir zhenshchiny [Woman's World]*, No 3, p. 8 (in Russian).
6. Gilliard, P., 1921. *Imperator Nikolay II i yego sem'ya. (Peterhof, 1905 – Yekaterinburg, may 1918 g.) [The Emperor Nicholas II and his family. (Peterhof, 1905 - Ekaterinburg, May 1918)]*. Vein (in Russian).
7. Krasnopolskaya, T., 1915. Vse dlya voyny [For the war]. *Zhurnal dlya zhenshchin [Magazine for women]*, No 20, p. 4 (in Russian).
8. Krupnoye pozhertvovaniye s. Bogatyr' Mariupol'skogo uyezda [A large donation for Bogatyr village in Mariupol county], 1917. *Yekaterinoslavskaya zemskaya gazeta [Yekaterinoslav Zemstvo newspaper]*, № 4, p. 4 (in Russian).
9. Kurseeva, O., 2001. Pomoshch' dvoryanstva frontu v gody Pervoy mirovoy voyny [The nobility help for the Front during the First World War]. *Aktual'nyye voprosy rossiyskoy voyennoy istorii: Materialy 23-y Vserossiyskoy zaochnoy nauchnoy konferentsii [Topical issues of Russian military history: Proceedings of the 23d All-Russia correspondence scientific conference]*. Saint Petersburg, p. 30 (in Russian).
10. Lykoshin, PI, 1901. *Blagotvoritel'naya Rossiya [Charitable Russia]*. St. Petersburg (in Russian).
11. Ot Komiteta Yeye imperatorskogo vysochestva Velikoy Knyazhny Tat'yany Nikolayevny [From the Committee of Her Imperial Highness Grand Duchess Tatiana Nikolaevna], 1917. *Yekaterinoslavskaya zemskaya gazeta [Yekaterinoslav Zemstvo newspaper]*, No 6, p. 4 (in Russian).
12. Priyuty, yasli v derevnyakh [Shelters, nurseries in the villages], 1915. *Zhenskiy vestnik [Female bulletin]*, No 11, p. 197 (in Russian).
13. Pushkareva, N. L., & Shcherbinin, P. P., 2005. Organizatsiya prizreniya semey nizhnikh chinov v gody Pervoy mirovoy voyny [The charity organization of families of the lower ranks in the First World War]. *Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki [Social Policy Studies Journal]*, vol 3, No 2, pp. 147 – 162 (in Russian).
14. Raspredeleniye bezhentsev po polu, vozrastu i natsional'nosti [Distribution of refugees by sex, age and nationality], 1916. *Izvestiya Komiteta Yeye Imperatorskogo Vysochestva Velikoy Knyazhny Tat'yany Nikolayevny [Proceedings of the Committee of Her Imperial Highness Grand Duchess Tatiana Nikolaevna]*, No 5, p. 12 (in Russian).
15. Sadovskoy, B., 1914. Voyna i russkiye artistki [The war and the Russian artists]. *Siniy zhurnal [Blue magazine]*, No 46, p. 12 (in Russian).
16. Senina, M. A., 2010. Istinnoye miloserdie. Velikaya knyaginya Ol'ga Aleksandrovna v dele pomoshchi ranenym i uvechnym voinam v gody Pervoy mirovoy voyny [True charity. Grand Duchess Olga Alexandrovna in helping the wounded and maimed soldiers during the First World War]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya [Modern problems of science and education]*, No 6, pp. 4 – 9 (in Russian).
17. *Statisticheskii yezhegodnik Rossii. 1914 god [Statistical Yearbook of Russia. 1914]*, 1915. Petrograd (in Russian).
18. Stepanov, K. A., 2012. Deyatel'nost' Damskogo komiteta Rostovskogo uyezda. 1914 – 1918 gg. [The activities of the Ladies Committee of the Rostov district. 1914 – 1918 years]. *Voprosy istorii [Questions of history]*, No 1, pp. 90 – 101 (in Russian).
19. Khokhlov, V. G., 1997. Gedroyts V. I. – starshiy ordinator tsarskosel'skogo dvortsovogo gospitalya [Giedroyc V. I. – Senior Registrar of the Tsarskoye Selo palace hospital]. *Pesochenskiy istoriko-arkheologicheskii sbornik [Pesochensk historical and archaeological collection]*. Kirov, pp. 60 – 63 (in Russian).
20. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, fund 278, descr. 1, file 221.
21. Ibid., fund 310, descr. 7, file 28.
22. Ibid., fund 346, op. 1, file 51.
23. Ibid., fund 442, descr. 704, file 45.
24. Ibid., fund 692, descr. 1, file 87.
25. Ibid., fund 707, descr. 258, file 5 а.
26. Ibid., file 39, part 1.
27. Ibid., fund 719, descr. 1, file 413.
28. Ibid., file 646.

Надійшла до редколегії 5.01.2016